

Darija Gabrić-Bagarić
Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Strossmayerov trg 2, HR-10000 Zagreb

POSTOJI LI RJEČNIČKI ČLANAK U DOPREPORODNIM RJEČNICIMA

U radu se govori o elementima rječničkoga članka i njihovoj specifičnoj organizaciji u polaznom stupcu višejezičnoga rječnika. Uspoređuju se s načelima ustrojstva članka prema suvremenim leksikografskim teorijama.

Svi su naši dopreporodni rječnici višejezični, pa bi se očekivalo da i nemaju rječničkoga članka u onom smislu u kojem se o toj leksikografskoj činjenici govori u svezi s jednojezičnim rječnikom.

Kad pristupamo analizi nekoga starijega rječnika, zapravo promatramo ga primjenjujući načela suvremene leksikografije i tražimo elemente karakteristične za rječnik kojega suvremenog jezika.

Rječnički članak dopreporodnoga rječnika specifično je ustrojen u odnosu na stanje u suvremenim rječnicima. Razlike se ne odnose toliko na popis obaveznih sastavnica koliko na njihov raspored, grafičko predstavljanje i prezentiranje korpusa.

U dopreporodnim rječnicima, čak i kad su višejezični, polazni se stupac oblikuje poput članka jednojezičnoga rječnika.

U prilog toj tvrdnji promatrat ćemo rječnik *Blago jezika slovinskoga* (1649./51.) Jakova Mikalje s polaznim hrvatskim stupcem i talijanskim i latinskim kao ciljnim jezicima, koji pokazuje najraniji stupanj u poimanju toga leksikografskoga zahtjeva.

Kako se radi o trojezičnom rječniku, očekivalo bi se da rječnički članak u klasičnom smislu i ne postoji, međutim, Mikaljin je hrvatski stupac oblikovan kao u jednojezičnom rječniku, a latinski pak prema pravilima o navođenju riječi u latinskim jednojezičnim rječnicima uključujući i popis sinonima. Samo u talijanskom stupcu imamo isključivo navođenje ekvivalenta.

Višejezični rječnici sastavljaju se s različitom svrhom: rječnik može biti objasnidbeni u smislu da omogućiti shvaćanje tekstova u polaznom jeziku ili opi-

sni u odnosu na polazni jezik. O ostalim namjerama ovom prilikom nema potrebe govoriti jer je sasvim jasno da je Mikaljin rječnik, pogotovo kad mu znamo namjenu, upravo sastavljen kako bi opisao hrvatski jezik.

Namjena je objašnjiva i izborom ciljnih jezika, latinskoga i talijanskoga, koji isusovački đaci i misionari najbolje poznaju. Opseg rječnika određen je također unekoliko deskriptivnim karakterom, a dijelom (pretpostavljenim) načinom nastanka. Naime, postoje indicije da je Mikalja svoj rječnik radio prema nekom latinskom rječniku, za čije je lekseme nalazio ekvivalente u hrvatskom, a ako ih nije imao, popunjavao je lakune prevedenicama i novotvorenicama, zbog čega ima čitav niz hapaksa (Bockholt 1990:426). O drugim mogućim pisanim izvorima Mikaljina rječnika govoreno je na drugom mjestu (Gabrić-Bagarić 1996:37–49).

Suvremena leksikografska teorija kao elemente ustroja rječničkoga članka naznačava: grafički izgled članka, abecediranje, gramatičku obavijest, izgovor (što za hrvatski nije najbitnije), etimologiju (što nije obvezatno), instrumentarij za opis značenja, gdje spadaju definicija, lociranje u sustav sinonima, obradba homonimije i polisemije, oprimjerenja i komentare (u Zguste *glose*, Zgusta 1991:253).

U grafičkom izgledu članka najvažniji je i najuočljiviji tip slova kojom je označena natuknica, na jednoj, i svi ostali elementi, na drugoj strani.

Natuknica i sve što uz nju stoji u hrvatskom stupcu grafički je u Mikalje pisano slovima običnoga tipa, talijanska istovrijednica pisana je kurzivom, a latinska opet običnim tipom slova. Natuknica u hrvatskom stupcu – ovisno o dijelu rječnika – počinje velikim ili malim slovom, dok su talijanska i latinska riječ gotovo redovito pisane velikim početnim slovom i od hrvatske riječi odvojene zagradom (talijanske), odnosno točkom i zarezom (latinske).

Mikaljin je rječnik primjer priručnika abecediranog slovo po slovo; a digrami se tretiraju kao skupine dvaju grafema, kao slovni niz, što je utemeljeno u zapadnoeuropskoj tradiciji. Iz toga razloga grafijski nacrt nije uvijek usklađen s repertoarom fonema. Npr. fonem /ž/ obilježava se digramom *sg* (*sgena*) ili trigramom *sgj* (*sgjao*), što znači da će riječi koje počinju tim fonemom svoje mjesto u abecednom redu imati iza niza *se* (*setembar*). Stoga će se dogoditi da trpni pridjev bude nekoliko natukničkih mjesta udaljen od osnovnoga glagola. Isti je slučaj i s glagolskom imenicom. Najbolji je primjer glagol *roditi* (str. 566), kod kojega između glagola i trpnoga pridjeva, odnosno glagolske imenice – *rođen* (*rogħjen*), *rođen'je* (*rogħjenje*) – stoje još natuknica *rodjak* i njezine izvedenice, *rog* i izvedenice.

Kao natuknica pojavljuju se prijedlozi, npr. *na*, *od*, *s* i sl., uz koje ne dolaze na jednom mjestu sve prijedložno-padežne veze, već se prema početnom slovu riječi koja ide uz prijedlog svezi određuje mjesto u abecednom redu.

Natuknica može biti i leksička jedinica manja od riječi, kao što je npr. prefiks *naj-*, s opisom: »to jest svrh svijeh, veće od svijeh«, gdje su primjeri super-

lativa (*najbolji, najbogatiji, najdraži, najglavniji, najgori...*) smješteni prema abecedi a ne uz natuknicu – prefiks.

Sljedeći element koji se očekuje u rječničkom članku – gramatička obradba – ovdje postoji samo djelomično, točnije uz pridjeve i zamjenice, uz glagolski trpni i radni pridjev navedeni su pokraj natukničkoga, kanonskoga oblika u nom.jd. m.r. nastavci za ženski i srednji rod (-a, -o/-e).

Uz glagole daje se kao zasebna natuknica glagolski trpni ili radni pridjev, ovisno o prelaznosti glagola, te za većinu glagola glagolska imenica tvorena sufiksom -je od glag. trpnog pridjeva (*ćućen'je, oskornuće*).

Evo i primjera. Od glagola *obuhnuti, oteći* naveden je glagolski radni pridjev *obuhnuo, la, lo*, dok se trpni pridjev ne navodi. Od glagola *obiknuti (se)* navode se i trpni i radni glagolski pridjev: *obiknut, obikao*, prema *obučiti, oditi* stoje trpni pridjevi *obučen, a, o, odiven, a, o*, te primjeri: *obučen u bilo, ~ u crno, ~ siromaški, ~ u čohu*.

Po grafičkom izgledu svakoga od tih elemenata, po njegovu smještaju u novi redak, vidimo da za autora *Blaga* svaki od tih oblika ima status zasebne riječi – uvjetno rečeno status zasebne natuknice, ali je uvijek smješten u blizinu osnovne riječi.

Tu dolazimo do zaključka da smještaj tih oblika, koji se u suvremenom rječniku nalaze u bloku gramatičke obrade, izravno ovisi o koncepciji rječnika, odnosno o abecediranju slovo po slovo.

Slijedeći situaciju u talijanskom jeziku, koji ne razlikuje oblik svršenoga i nesvršenoga vida glagola, Mikalja naporedo daje oba lika u paru kao natuknicu i njezin sinonim: *nalajati, lajati; nadolivati, nadoliti; nadimati, naduti* i sl. Međutim, kad osjeti da između dva vida postoji razlika u značenju, Mikalja neće koristiti tu metodu, pa ćemo naći ovakav slijed: *nagovarati, svjetovati; nagovarati, poticati* prema *nagovoriti, prignuti razlogom*. Nijansa značenja obilježena je riječju koja se javlja kao objašnjenje (*svjetovati, poticati*) ili definicijom (*prignuti razlogom* 'uvjeriti argumentima').

Ukoliko od takva glagola tvori glagolsku imenicu, opet objašnjenjem ili kakvim dodatkom nijansira značenje: *nagovaran'je, potican'je* prema *nagovaran'je s razlogom*.

Na osnovi tih činjenica smjeli bismo zaključiti da Mikaljin rječnik ima elementa gramatičke obradbe, ali u specifičnom obliku i u specifičnom smještaju u odnosu na natukničku riječ.

Sljedeća odlika natukničkoga članka jest definicija, koja u Mikaljinu *Blagu* nije pravilo, nego se pojavljuje ovisno o autorovoj procjeni jasnoće značenja, raširenosti riječi i vrste semema. Ukoliko autor misli da riječ nije općepoznata i da korisnik rječnika neće samo na osnovu ekvivalenata iz ciljnih jezika saznati značenje, dodaje opisnu definiciju. Npr. *alkimija*, »način za činiti zlato od gvozdja«; *endek*, »prokop oko grada«; *istorija*, »pismo od stvari prošaste, od starine«; *kalamita*, »kamen koji gvozdje poreže«; *kolenda*, »popivkinja koja se

pjeva prid Božić al prid Mlado lito«; *obrizak*, »što se obriže«; *nadrediti*, »staviti jednoga nad ostale da je glava«.

Definicija je vrlo često bliska suvremenoj, posebno kod nomina agentis, gdje je značenje definirano *koji radi (čini) ...: istorik*, »koji piše istorije«; *klobučar*, »koji klobuke čini«; *konjuhar*, »koji ima pomnju od konja u konjušnici«; *ljubovnik*, »koji ljubi«; *nagovoritelj*, »koji potiče i nagovara«; *nadivalac*, »koji nadi-va«; *odgovoritelj*, »koji odgovara«; kod naziva predmeta: *octenica*, »sud od octa«; *oduha*, »kud se oduhiva«; kod opisa radnji: *nakositi*, »kosom narizati«; *nadimiti*, »dimom ocrniti«; *obsjeniti*, »sjenu činiti«; *odmekšati*, »činiti meko«; ili kod pridjeva: *nadjaciv*, »što se može nadjacati«; *kašljiv*, »koji mnogo kašlje«.

Katkad umjesto definicije navodi hiperonim, najčešće kod nazivlja – medicinskoga, botaničkoga, zoološkoga, u onomastikonu.

Primjeri:

- a) *lišaj*, »nemoć od obraza«; *davnice, zadavnice*, »nemoć od grla«;
- b) *odoljen*, »trava«; *despik*, »trava«; *djetelina*, »trava«; *kaloper*, »trava«; *kapunika*, »trava«; *konjski rep*, »trava«; *lišćac*, »trava«; *loboda*, »trava«; *ljubdrag*, »trava«; *kaloš*, »cvijet«; *eban*, »drvo«; *cedar*, »dub«; *lješnik*, »dub«; *cedrun*, »stablo«; *opaha*, »vrsta žita«;
- c) *barbun*, »riba«; *cipal*, »riba«; *čikov, čik*, »riba«; *datili, prstaci*, »riba«; *kovač*, »riba«; *koska*, »riba«; *bazijan*, »ptica«; *brigunica, prigorulja*, »ptica«; *ciz, gizer* »ptica«; *čaplja* »ptica«; *dlačka* »ptica«; *kozodoj*, »ptica«; *kraljič*, »ptica«; *kraguljac*, »ptica«;
- d) *Egipat*, »zemlja«; *Liburnija*, »država«; *Leči*, »grad«; *Ljubljana*, »grad«; *Ebro*, »rijeka«; *Elba*, »otok«; *Andrija*, »ime čoviče«.

Landau tvrdi (1989:110) da u višejezičnim rječnicima nema sinonima, što Mikaljin rječnik pobija.

Kao svojevrsna dopuna definiciji ili hiperonimu pojavljuju se nizovi istoznačnica (ili bliskoznačnica), također izravno ovisnih o koncepciji rječnika. Budući da je Mikalja pisao rječnik za misionare u južnoslavenskim krajevima, na narječno nejedinstvenom prostoru, nastojao je dati što više istoznačnica kako bi prezentirao leksičko bogatstvo i raznolikosti, tako da se može govoriti o raznodijalektnoj sinonimiji (Gabrić-Bagarić 2000:45–58).

Primjeri: *beteg, nemoć; brašno, muka; čobanin, pastir; grād, krupa, tuča; japno, klak; kantati, pjevati; kasno, dockna; kut, nugao; lačan, gladan; mator, star; nag, go; nadvor, vanka; oblok, prozor; odpeljati, odvesti; pijesak, sablun; škoda, šteta; tovar, osao, osal, magare; val, talas* itd.

Budući da Mikalja u svom rječniku opisuje leksik nestandardiziranoga jezika, može se za navedeni niz koristiti naziv istoznačnice, za razliku od odnosa standardizirani jezik-dijalekt u suvremenoj situaciji gdje bi se za navedene sinonimske parove mogao uzimati samo naziv bliskoznačnice.

Navedene istoznačnice iz sinonimskoga niza pojavljuju se, osim rijetkih

iznimaka, na svom mjestu u abecednom redu, što znači da svaki član sinonimskog niza ima i status natuknice.

Popis raznodijalektnih istoznačnica utvrđuje nas u ideji da Mikaljin rječnik ne treba uvijek zvati prvim štokavskim rječnikom, jer je udio inodijalektnih leksema znatan.

Najčešće su sinonimski nizovi zamjena za definiciju, premda ima slučajeve kad se uz sinonimski niz pojavljuje i definicija.

Primjer *argatin*, »koji nosi na rame«, *bastah* predstavlja slučaj kad je definicija umetnuta između dva sinonima, a primjer *arsenik*, *sičan*, »otrov za miše« — ilustrira slučajeve kad Mikalja definiciju dodaje istoznačnicama.

Ima natukničkih nizova koji nisu temeljeni na dijalektnim oprekama, već su prije registriranje svih značenja što ih može imati natuknička riječ, pa se tu skoro dodiruje sinonimija s označavanjem višeznačnosti. Takav je primjer natuknica *obujmiti* sa sinonimskim nizom: *obujati*, *zahititi*, *zagrliti*, *uzeti* prema latinskom nizu: *occupo* (= *zagrliti*, *obujmiti*, *zapremiti*), *capto* (= *hvatati*), *circumdo* (= *opkoliti*, *opasati*), *amplector* (= *obuhvatiti*, *zagrliti*).

Prema problemu polisemije i homonimije Mikalja se odnosi u skladu s već uočenim općim načelom — svaki oblik i svako značenje ima, grafički gledano, status natuknice jer počinje u novom retku. Da bismo točno utvrdili kad je riječ o homonimiji, poslužić nam istoznačnice ili definicije koje Mikalja navodi uz natuknicu.

Višeznačnost otkrivamo na temelju primjera uporabe koji služe za razrješavanje — uvjetno nazvano — polisemične nesigurnosti.

Pod polisemijom nalazimo i povratni glagol, koji se u Mikaljinu rječniku također pojavljuje kao zasebna natuknica, za razliku od suvremenih rječnika gdje je podatak o povratnosti dan u gramatičkom bloku, naravno ako ne podrazumijeva posebno značenje. Pokraj natuknice *obući* uz koju idu sinonim *oditi* i glag. trpni pridjev s primjerima uporabe, posebno stoji natuknica *obući se*, ali bez dodataka. Uz glagol *obuti* s primjerima *obuti creolje*, *postole*, *obuti čizme* kao posebna natuknica zabilježen je povratni lik *obuti se* bez primjera.

Razlikovanja značenja prijelaznoga/neprijelaznoga i povratnoga glagola razriješen je najčešće kao u natuknici *nahoditi* koja ima uza se i svršeno *naći*, a u posebnom retku je ubilježeno *nahoditi se* (*essere*, *existo*) uz dodatak *biti*, u smislu *nalaziti se negdje*.

Jednostavni primjer polisemije ilustrirat ćemo natuknicom *najam*, uz koju dolaze posebna značenja, ali svako u novom retku kao posebna natuknica, prema prvom slovu definicije: *najam*, »datje u najam«, *najam*, »uzetje u najam«. Varijante značenja odčitavaju se iz definicija.

Za povijest nastanka ili nestanka višeznačja pojedinih riječi zanimljiv je lekssem *kolač*, zabilježen na prvom mjestu u nizu kao *kolač kruha* (*butellato*, *bucellatum*), što govori da je riječ o obliku kruha, te *kolač*, *dar* (*premio*, *praemium*), gdje *dar* ima vrijednost i funkciju hiperonima.

Natuknici je pridodan i naziv *kolač* koji se dava za dobit (*palio, premio di gjostra, palmarium, nicetarium*). Ako znamo da *dobit* znači ‘pobjeda’ i ako pogledamo ekvivalente u ciljnim jezicima, vidjet ćemo da se radi o nagradi pobjedniku u utrci ili na viteškom turniru. To značenje riječi *kolač* tipično je za dubrovački govor, a što je Mikalja mogao ne samo čuti za vrijeme boravka u Dubrovniku nego i vidjeti na rubnom zapisu Kašićeve *Biblije* (Gabrić-Bagarić 1996:45).

Današnje značenje ‘slastica’ Mikaljina riječ *kolač* očito nema.

Dominantni smisao u višeznačnoj riječi nije uvijek lako odrediv, zapravo bi se moglo reći da načelo nije potpuno doradeno. Ukoliko postoji značenje bez konotacija, onda je ono uvijek prvo navedeno, pa zatim slijede posebna značenja. Za primjer može poslužiti riječ *jezik*, gdje je prva natuknica *jezik* (lat. *lingua*), kao osnovno značenje, a zatim slijede *jezik, govoren’je* (lat. *idioma*), *jezik od vola, trava*. Još je bolje razrađena natuknica *jezičac*, »mali jezik«; *jezičac od zvona*, »klepetalo«; *jezičac*, »resa«; *jezičac od mirilica* (‘jezičac na vagi’).

Kad nijednom od navedenih značenja nije jednostavno dati prednost, o dominantnom smislu se i ne može govoriti, pa Mikaljinu slijedu natuknica *ispuniti, nadopuniti, ispuniti, izvršiti* nemamo što prigovoriti. Takav se čak nalazi i u suvremenim rječnicima hrvatskoga jezika.

Ako osnovno značenje nije lako uočljivo, slijed polisemičnih natuknica je sasvim proizvoljan i nerijetko izražen samo primjerima uporabe ili kolokacijama, za što je najbolji primjer glagol *odbiti, činiti odskočiti* na prvom mjestu, iza čega dolazi niz: *odbiti čavle, odbiti bravu, odbiti udorac, odbiti od sise, odbiti od koga broja; odbiti, odvratiti; odbiti, odtisnuti; odbiti konje na pašu; odbiti vodu*.

Dva posebna značenja obilježena su dodanim glagolom – *odvratiti, odtisnuti*, a sva ostala se izvode iz kolokacija, koje – premda dolaze uz prvo značenje – ne mogu se pod to značenje i podvesti, pogotovo ne značenje *prestati dijete hraniti na prsima* i *oduzeti od broja, umanjiti*.

Višeznačnost riječi *izgled* uspoređena s današnjim značenjima te riječi ilustrira povijesne razlike koje postoje u hrvatskom leksiku, a posebnost značenja zabilježениh u tom rječniku saznajemo prema latinskim i talijanskim ekvivalentima i iz dodanih leksema kojima sam Mikalja razrješava mogući značenski konflikt.

Na prvom mjestu nalazi se *izgled, pogled* (tal. *vista*), na drugom *izgled, nauk, prilika* (lat. *exemplum*) i na trećem *izgled, ogledan’je, kušan’je* (lat. *experimentum*).

Jedan broj homonima javlja se kao rezultat fonoloških razlika između suvremenoga i Mikaljina jezika. Jednu ispod druge Mikalja ima natuknice *odsivati*, gdje uz prvu piše: *odsivati*, sjati opet natrag (*riflettere il splendore, riuerbare, reflectere splendorem*), a uz drugu: *odsivati*, sijati opet (*gorner di nuovo la farina, iternere ceno, secundo excerno*). U suvremenom rječniku prva bi riječ glasila *odsijevati*, druga *prosijati, presijati*, i bile bi jasne bez dodataka. Zbog Mikaljina načina pisanja, a i današnjega dubletnoga *sjati/sijati*, tek usporedba s ekviva-

lentima u talijanskom i latinskom stupcu pojašnjava o kojem se značenju radi: 'sjati' prema 'sijati brašno'.

Istoga su tipa, ali prozirniji homonimi – homografi *faliti*, *hvaliti* i *faliti*, *ob sve priti*, *izgubiti sve svoje*, gdje se homonimnost razrješava naporednim likom (*hvaliti*) i /ili definicijom.

Homonimi *očce*, »malo oko« i *očce*, »zančica za ptice, mriža za ptice« razriješeni su također definicijom.

Homonim *jezero*, »velika bara«, prema *jezero*, »broj od deset tisuća«, objašnjen po ustaljenom načelu zanimljiv je zbog hungarizma *jezero* sa značenjem broja 'deset tisuća' (a ne 'tisuća').

Mikalja je razvio i poseban sustav uputnica uvedenih riječju *vidi*. U skladu sa svojim grafijskim ustrojem za označavanje slogotvornoga *ʒ* Mikalja ima tri mogućnosti: *ar*, *aer*, *rri*. On preferira treći način obilježavanja toga fonema, pa se događa da napiše natuknicu s jednom od prvih dviju mogućnosti, a onda uz nju dodaje *vidi*, čime upućuje na natuknicu ispisanu s *rri* (*bardo vodi brrido*; *garlo vodi grrilo*).

Srodne tima jesu i uputnice kojima se povezuju ikavske i ijekavske inačice jedne natuknice: *dite* *vidi dijete*, *kripost* *vidi krjepost*; *koren* *vidi korijen*; *odriti* *vidi odrijeti*; te različite fonološke, tvorbene i obličke inačice: *debeo* *vidi debeli*; *dizati* *vidi dvizati*; *gnjio* *vidi gnjil*; *grk* *vidi gorak*; *kakov* *vidi kakav*; *krećati* *vidi kretati*; *lašnji* *vidi lasniji*; *likar* *vidi ličnik*; a najzanimljiviji je niz *lijen*, *lijenost*, *lijeniti se* *vidi lin*, a *lin* se u abecedi nigdje ne pojavljuje kao natuknica.

Takav se postupak upućivanja primjenjuje i kod sinonima: *god* *vidi blagdan*, *golufan*'je *vidi zasida*, *kadifa* *vidi baršun*, *kamara* *vidi ložnica*, *karčofao* *vidi kardun* *pitomi*, *kolur* *vidi mast*, *lihvovati* *vidi kamatovati*, *odnenadi* *vidi iznenadi*, koji se razlikuju od prethodne po izvjesnoj standardizacijskoj valorizaciji, po savjetničkoj primjedbi; zapravo, leksem na koji se upućuje ima status prestižne riječi.

Za prestižni status natuknice na koju se upućuje reprezentativan je slučaj uputnice *lihvovati* *vidi kamatovati*. U slovu *L* postoji natuknica *lihva*, *kamata*, gdje je *kamata* navedena kao istoznačnica, a onda slijedi u novom retku spomenuta uputnica (*lihvovati* *vidi kamatovati*). Otvorimo li slovo *K*, nalazimo niz natuknica: *kamata*, *lihva* – s primjerima uporabe i kolokacijama, *kamatni*, *a*, *o*; *kamatnik*; *kamatovan*'je; *kamatovati*, *davati na kamatu*. To znači da se uz preporučenu riječ nalaze sve izvedenice i svi primjeri uporabe, što nije slučaj uz riječ koja se ne preferira (*lihva*). Tragajući za uzrokom toga izbora, dolazimo do tri moguća izvora: Vrančićev *Dikcionar* ima samo *kamata*, a u Bandulavićevu *Lekcionaru* nalazimo u aneksnom rječniku (*Istomačen*'je *nikih riči*) tumačenje riječi *lihva* kao *kamata*, *pridobitak*. Bandulavić u tekstu nema riječ *kamata*. Mikalja se očito poveo za Bandulavićevim stajalištem da je *lihva* manje poznata riječ, naveo ju je s istoznačnicom, a uz *kamata* dao potpunu obradu. Rječnik rukopijsnoga prijevoda *Biblije* Bartola Kašića registrira lekseme: *kamata*, *kamatnik*,

kamatnikov, kamatovati, što u usporedbi s Mikaljinim nizom otkriva i treći poticaj za navedeno leksikografsko rješenje.

Sljedeći tip uputnica jesu one gdje se upućuje s glagola jednoga vida na glagol drugoga vida istoga ili bliskoga značenja, ili se isti postupak primjenjuje pri obradbi glagolskih imenica: *odlamati* vidi *odlomiti*; *odklapati* vidi *odklopiti*; *odgovarati odgovor* vidi *odgovoriti*; *napuniti* vidi *napunjati*; *natopiti* vidi *natapati*; i prema tome *natopljen'je* vidi *natapan'je*.

Poseban problem predstavlja odnos *natuknica*—*podnatuknica*, kad je podnatuknica leksička jedinica od više riječi, u Mikalje najčešće naziv, koji treba razlučiti od odnosa *natuknica*—*kolokacija*.

Za ilustraciju mogu poslužiti *natuknice kruh i ljubica*.

Ljubica (viola) ima uza se sintagme: *ljubica kasna*, *ljubica modra*, *ljubica žuta*, *mast od ljubice* ('boja ljubice'), te *podnatuknicu ljubica pčelinja (melissa)*. Prvi skup ne mora nužno značiti nazive, nego su to tipovi cvijeta, botanički varijeteti, dok je drugo posebna vrsta biljke, s posebnim nazivom. Takav odnos prema denotatu dopušta da prvi skup zovemo kolokacijama, a samo naziv *ljubica pčelinja* nazvali bismo *podnatuknicom*.

Uz riječ *kruh* pojavljuje se *misiti*, *činiti kruh* kao primjer uporabe i čitav niz kolokacija: *kruh bijeli*, *krupni*, *sirni*, *spugav*, *vojnički*, *s maslom*, *istrveni*, *pečen u prsulji*, *kruh papreni* — *paprenjak*, *kruh ražnji*, koje ne bismo nazvali *podnatuknicama* jer nemaju posebno značenje, već su oznaka specijalnoga svojstva. Isti niz ne bismo nazvali ni *gnijezdom*, jer *gnijezdo* podrazumijeva i *izvedenice*, a toga ovdje nema (v. dalje, i usp. Zgusta 1991:266–267).

Mikaljin rječnik nema primjera u onom smislu u kojem ih ima Della Bella ili koji suvremeni rječnik, ali ima kolokacije i frazeme, koji su mogu uzeti kao primjeri uz *natuknicu*. Oni — budući da su grafički predstavljeni kao *natuknica* — imaju *natuknički* status, s tim što je njihovo mjesto određeno abecednim postupkom slovo po slovo, pa ne moraju uvijek stajati uz osnovnu riječ.

Koliko će uz jednu *natuknicu* biti kolokacija ili primjera uporabe ovisi gotovo isključivo o valentnosti leksema, o čestotnosti i — vjerojatno — o autorovu poznavanju mogućih nevezanih i vezanih kombinacija.

Imajući na umu namjenu rječnika i namjeru s kojom je sastavljan, kombinacije su dopuna spoznaja o domeni primjene riječi i o višeznačnosti.

Uz *natuknice Bog*, *biti*, *dan*, *dati*, *konj*, *kruh* i sl. naravno da ime više primjera, kolokacija i frazema nego uz neke druge, npr. *hrana*, *hraniti*.

Natuknica Bog veže uza se kolokacije, stalne kombinacije: *Bog mi je svjedok*, *Bog s tobom*, *pomozi ti Bog*, *jeda Bog da*, *ne daj Bog*, *Bog je na pomoć*, *Bogu hvala*, *o Bože moj*, *o Bože sveti*.

Nasuprot tomu glagol *biti* dopunjen je i kolokacijama i frazemima: *biti kriv*, ~ *daleko*, ~ *dostojan hvale*, ~ *dosta časno*, ~ *dužan*, ~ *jamac*, ~ *na pamet*, ~ *od potrebe*, ~ *od koristi*, ~ *prav*, ~ *priličan*, ~ *saviše*, ~ *odveć*, ~ *veseo*, ~ *zdrav*, ~ *u sebi*, ~ *van sebe*, ~ *u misli*; *biti u vlasti*, *biti komu u ruci*; *biti svrh jedne stvari*.

Neki izrazi su sastavnica i današnjega jezika, neki su arhaizmi, neki su danas stilski markirani. Npr. danas ćemo reći da je netko *izvan sebe* (*biti van sebe*), ali nećemo reći da je *u sebi*, sa značenjem da je *priseban, razuman, duševno zdrav*.

Mikalja se ni u navođenju kolokacija ne odriče svoje navike dodavanja sinonima, pa tako uz *biti u vlasti* dodaje zanimljiv frazem *biti komu u ruci*, što bi odgovaralo poznatijem *imati koga u šaci*.

Primjer kad kombinacije služe poznavanju domene primjene nalazimo u natuknici *bđiti*, gdje se registriraju sveze *bđiti do u veliko doba noći, bđiti svu noć*, ili uz glagol *besjediti, razgovarati se* Mikalja dodaje primjere *besjediti lijepo, prikladno, zgodno, besjediti razložito, razložiti*.

Izraziti primjer višeznačnosti prikazane pomoću primjera uporabe i kolokacija pokazuje glagol *držati*, gdje se pokraj osnovnoga značenja – koje nije objašnjeno ni definicijom ni istoznačnicom – nalaze kolokacije: *držati na kršten'ju*, što je s obzirom na denotat najbliže osnovnom značenju, *držati gostinicu; držati skulu, učiti djecu*, gdje bi se *učiti djecu* moglo uzeti i kao definicija i kao istoznačna sintagma, te frazemi *držati na pamet, držati u srce*. U suvremenom rječniku navedene kombinacije bile bi samo primjer uz definiciju jednoga od mogućih značenja glagola *držati* – ‘obavljati funkciju, npr. biti gostioničar, učitelj’, odnosno u frazemima to bi bilo značenje ‘misliti o nečem, osjećati što’.

Osim za označavanje domene primjene primjeri služe za pokazivanje kako riječ funkcionira u kombinaciji s drugim leksičkim jedinicama, ističu atributivne kombinacije (primjeri s *kruh*), obavještavaju o tipičnim objektima uz glagol (*načiniti odar, misiti kruh*), te navode moguće priložne kombinacije (*besjediti prikladno*).

Posebno je pitanje izvora primjera, potječu li oni iz kakva organskoga idiomata, tj. vežu li se za mogućega informatora ili ih sastavlja sam leksikograf na temelju svoga poznavanja jezika. Na sadašnjem stupnju naših znanja o Mikaljinu rječniku nije lako dati precizan odgovor.

Komentari (glose) pojavljuju se u Mikaljinu rječniku uz zemljopisna imena i imena znamenitih građevina, uz znanstveno nazivlje, pa bi se mogle zvati enciklopedijskim komentarima Npr. natuknica *Kolosej*, »građa čudna u Rimu« primjer je takva komentara, ili *Kampostela*, »grad u Galiciji«; *Eufkrat*, »rijeka velika u Aziji«; *Aventin*, »jedno od sedam brda koji su u Rimu«, dok je najzanimljivija glosa uz natuknicu *element: element*, »to jest zemlja, ajer, voda i oganj«.

Navođenje primjera uz natuknicu navelo je neke autore da o Mikaljinu rječniku govore kao o rječniku koji je ustrojen na načelu gnijezda, što bi se moglo prihvatiti samo u nekim slučajevima, a u većini ta tvrdnja ne stoji.

Primjer gnijezda imamo tamo gdje se uz glagol pojave izvedenice ili zamjene za nomina agentis nastale od određenoga glagola. Primjer: *nalagati, potvoriti; tko je nalagao, potvoritelj*.

Uzmemo li glagol *naći, nahoditi* s ekvivalentima *trovare, invenio, reperio, comperio*, vidimo da uz njega stoji kolokacija *naći po sreći* i sveza *tko nađe* (*inventore*,

inventor, repertor) sa značenjem *izumitelj*, te sintagma *žena koja nađe* (*inventrice, inventrix*) – *izumiteljica*. Značenje se razotkriva usporedbom s talijanskom i latinskom istovrijednicom.

Kad bismo to preobličili u gnijezdo suvremenoga rječnika, imali bismo slijed *naći = pronaći, izumiti, spoznati; nalaznik, nalazitelj* sa značenjem *izumitelj, izumiteljica*, pod uvjetom da nam *nalaznik, nalazitelj* ne može značiti onoga tko je nešto (izgubljeno) našao.

Gnijezdom bismo mogli smatrati i način na koji je obrađena imenica *očali*, koja postoji kao natuknica, bez definicije ili sinonima, a kao sljedeća u nizu je natuknica *majstor od očala* (tal. *occhjalaro*). To je ujedno primjer kad Mikalja napušta strogo abecedni poredak, što je opet jedan od elemenata ustrojstva gnijezda uopće, da bi naveo naziv zanimanja.

Gnijezdom smatramo tip obrade natuknice *haran*, »koji se spominje od dobročinstva« (tal. *grato*), *neharan* (tal. *ingrato*).

Protiv teorije gnijezda može poslužiti odnos natuknice *oklope* s primjerom *obučiti oklope* i natuknice *oklopljen*, »obučen u oklope«, uz koje ne postoji osnovni glagol *oklopiti*, što bi gnijezdo svakako podrazumijevalo.

Mikaljino *Blago* leksikografski je uzor i izvor mlađim rječnicima, pa bismo očekivali nešto od njegovih posebnosti i u pristupu Della Bellinu, Stullijevu ili Tanzlinger-Zanottijevu. Budući da se radi o višejezičnim rječnicima, promatrali smo hrvatski stupac i konstatali da Tanzlinger-Zanotti od Mikalje preuzima samo sinonimske nizove.

Stulli ima rječnički članak grafički izdiferenciran tako da se natuknica jasno uočava, slijedi gramatička obradba, zatim primjeri s potvrđama iz pisaca, zabilježen je povratni glagol ukoliko postoji. Kao i u Mikalje, trpni je pridjev zasebna natuknica. Definiciju ima uz pojedine riječi, sasvim neredovito i nepredvidivo, a sinonimskoga niza nema u hrvatskom stupcu nasuprot talijanskom i latinskom gdje su sinonimi brojni. Uz natuknicu *se*, doduše, pojavljuju tvorbene inačice (npr. *subotar, subotnik*) ali ih ne bi bilo uputno zvati sinonimom u onakvu smislu kako je to moguće u Mikalje. Umjesto definicije kod nazivlja navodi hiperonim (*trava, dub, riba, ptica, nemoć*). Mikalji se približava i po istovrsnu sustavu uputnica. Višeznačnost riječi nije posebno istaknuta, tako da se pojedinačno, posebno značenje razabire iz kolokacija i primjera (s.v. *sud*).

O rječničkom članku u Della Belle već je pisano, ali je nužno dodati da je hrvatski na trećem mjestu, polazni je jezik, naime, talijanski, a ciljni su jezici latinski i hrvatski, što ga bitno razlikuje od Mikalje. Mikalji ga pak približava obradba hrvatskoga stupca kao u jednojezičnom rječniku, navođenje sinonima i primjera. Teško je govoriti o višeznačnosti i homonimiji u Della Belle kad i jedno i drugo dolazi kao posljedica istovrsnih pojava u polaznom jeziku. Primjeri iz književnih djela u Della Bellinu su rječniku zapravo jedina novost u odnosu na Mikaljino *Blago*. Tip gramatičke obradbe također je usavršavanje

onoga što je Mikalja započeo (usp. Šipka 1991:34–35).

Slijedom provedene raščlambe zaključili bismo da Mikaljina leksikografska obradba natuknica sadrži sve elemente svojstvene rječničkom članku u suvremenom rječniku, ali drukčije raspoređene. Svaki od elemenata modernoga rječnika naći ćemo i u Mikalje, ali najprije tehnički drukčije predodčen. Elementi rječničkoga članka nižu se jedan ispod drugoga, grafički i abecedno smješteni u novi redak kao natuknica, a status im nije samostalnonatuknički nego subordiniran osnovnoj riječi. Kako nema primjera takve obradbe prije Mikaljina *Blaga*, razvidno je da se ne radi o kopiranju neke postojeće koncepcije, već o samosvojnem leksikografskom pristupu.

Bez obzira na sve spomenute sličnosti ne bismo mogli takav način prezentiranja nazvati *rječničkim člankom*, nego bismo za potrebe povijesne leksikografije mogli napraviti novi naziv: *rječnički skup*. Ta pojava, sa zbrojem obilježja uočenih u Mikaljinu *Blagu*, predstavljala bi predstupanaj rječničkoga članka kako ga definira suvremena leksikografija.

Literatura

- Bockholt, Volker. 1990. *Sprachmaterialkonzeptionen und ihre Realisierung in der kroatischen und serbischen Lexikographie*. Essen : Die Blaue Eule. 650 str.
- Gabrić-Bagarić, Darija. 1996. Kašićeva rukopisna Biblija i *Blago jezika slovinskoga* Jakova Mikalje. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 22, 37–49.
- Gabrić-Bagarić, Darija. 1997. Toponimijska građa u jeziku *Blago jezika slovinskoga* (1651.) Jakova Mikalje. *Folia onomastica Croatica* 6, 63–87.
- Gabrić-Bagarić, Darija. 1998. Nazivi bolesti u rječniku *Blago jezika slovinskoga* Jakova Mikalje. *Radovi Zavoda za slavensku filologiju* 32, 81–90.
- Gabrić-Bagarić, Darija. 1997/98. Nazivi jela u rječniku *Blago jezika slovinskoga* (1651.) Jakova Mikalje. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 23–24, 109–123.
- Gabrić-Bagarić, Darija. 2000. Dijalektna podloga rječnika *Blago jezika slovinskoga* (1649.–1651.) Jakova Mikalje. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 26, 45–58.
- Landau, Sidney. 1989. *Dictionaries, The Art and Craft of Lexicography*. Cambridge : University Press. 227 str.
- Rešetar, Milan. 1912. Micaglia und sein Wörterbuch. *Archiv für slavische Philologie* 33, 467–472.
- Šipka, Danko. 1991. Della Bella kao začetnik moderne koncepcije rječničkoga članka u našoj leksikografiji. *Filologija* 19, 31–36.
- Vanino, Miroslav. 1933. Leksikograf Jakov Mikalja, *Vrela i primosi* 2, 1–43.
- Vončina, Josip. 1992. Jakov Mikalja u povijesti hrvatskoga književnoga jezika, *Fluminensia* 4:2, 59–66.
- Zgusta, Ladislav. 1991: *Priručnik leksikografije* [Prevod i predgovor Danko Šipka]. Sarajevo : Svjetlost, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. 335 str.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* JAZU, I–XXIII. Zagreb. /*Akademijin Rječnik*

Does dictionary article exist in the pre-standard dictionaries

Summary

The entry article of pre-standard dictionaries has been specifically organized in regard to the situation of modern dictionaries. Differences do not refer to the list of obligatory components so far as they do to their placement, graphical presentation and corpus presentation. In the pre-standard dictionaries, even the multilingual ones, the entry term is to be formed as the article of monolingual dictionary.

The dictionary observed, Jakov Mikalja's *Blago jezika slovinskoga* (1649/1651), with entry Croatian term and Italian and Latin equivalents, shows the earliest degree of comprehension of that lexicographical task.

The dictionary group would be an appropriate name for the primary form of word presentation as the equivalent to the modern notion of dictionary article.

Ključne riječi: rječnički članak, rječnički skup, dopreporodno razdoblje, hrvatski jezik

Key words: entry article, dictionary group, pre-standard period, Croatian language